

Osmanlı Diplomasisinde Fevkalade Elçiliklerin Fonksiyonu: 19. Yüzyıldan Örnekler*

Hacer Topaktaş Üstüner**

Öz

Osmanlı Devleti, 1793'e kadar diğer devletler nezdinde daimî elçilikleri bulunmayıp gerekli durumlarda geçici olarak diğer devletlerin başkentlerine elçiler göndermekteydi. III. Selim Dönemi'nde Osmanlı mukim elçiliklerinin kurulmasıyla öncelikle Avrupa'nın önde gelen başkentlerinde sürekli diplomatik temsilci bulundurma geleneği başladı. Diğer yandan 19. yüzyılda çeşitli vesilelerle fevkalade elçi gönderme geleneği devam etti. Bahse konu fevkalade elçilikler, yabancı devletleri ve hükümdarları farklı vesilelerle tebrik etmek, baş sağlığı dilemek, Osmanlı coğrafyasına yakın bölgelere gelen Avrupalı hükümdarlara nezaketten hoş geldin ziyaretinde bulunmak, belirli konferans, kongre gibi uluslararası platformlarda Osmanlı Devleti'ni temsil etmek gibi sebeplerle oluşturulmaktaydı.

Osmanlı dış siyasetinin ve diplomasisinin önemli yapı taşları olarak görülebilecek ve özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında göze çarpan bu gibi fevkalade elçilikler, Osmanlı Devleti'ni ve padişahı temsil etmek görevi dışında, dönemin önemli iç ve dış meseleleri hakkında ilgili devletlerin hükümdarları ve bürokratlarıyla görüş alışverişinde bulunmak, ilgili konu hakkında o devletin fikrini ve tavrını anlamak, kısacası uluslararası meseleleri tartışma imkânı bularak buna göre siyaset geliştirmek üzerine bir fonksiyonu da yerine getir-

* Bu çalışma, Türkiye Bilimler Akademisi, Üstün Başarılı Genç Bilim İnsanları Ödülleri Programı (TÜBA-GEBİP) tarafından desteklenen "Son Dönem Osmanlı Diplomasisinde Emperyal Tebrik: Culus, Jübile ve Taç Giyme" başlıklı projenin ürünüdür. (TÜBA-GEBİP- 2017/35).

** Prof. Dr., TÜBA Genç Akademi Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, hcer.topaktas@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6292-5282 DOI: 10.37879/978-975-17-4790-7.2025.139

bir süreci gerektirirken 19. yüzyılda, bilhassa yüzyılın son çeyreğinde artan ölçüde, daimî elçiliklerin yanında fevkalade elçilikler de Osmanlı diplomasisinin işleyişinde önemli bir yere sahipti. 19. yüzyılın son çeyreğinde gerek Hariciye Nezareti gerekse yurt dışındaki Osmanlı diplomatik temsilcilikleri yapısal olarak ikmal edilerek daha iyi bir düzeye taşındı.²

Bu bağlamda çalışma, Avrupa ülkelerine gönderilen fevkalade elçiliklere odaklanarak esasında Osmanlı fevkalade elçiliklerinin daimî elçiliklerle birlikte 19. yüzyılda da devam ettirildiğini ve birçok açıdan Osmanlı siyasetinde ve diplomatik uygulamalarında yeri olduğunu vurgulama amacı gütmektedir. Aynı zamanda çalışma, fevkalade elçiliklerin bir kısmının Osmanlı Devleti'nin çeşitli siyasi ve uluslararası hedeflerini yerine getirmek üzere farklı vesilelerle oluşturulduğunu, diğer yandan meydana gelen bazı siyasi gelişmelere istinaden üretilen bahanelerle Avrupa ile yürütülen ilişkilerde araç olarak kullanıldığını; özellikle II. Abdülhamid Dönemi'nde (1876-1909) Osmanlı Devleti'nin uluslararası arenada görünürlüğünü artırıp izole edilmesinin önüne geçilmesine katkı sağladığını iddia etmektedir. Yine bu çalışma, uluslararası törenlerde II. Abdülhamid'in çağdaşları ile paralel eğilimler içerisinde ve onlarla uyumlu bir sembolik görünüm sergilediğine ve fevkalade elçilik görevlerinin dönemin siyasi meselelerine vâkıf önde gelen diplomatlara verildiğine dikkat çekmektedir.³ Çalışmanın odaklandığı 19. yüzyılın son çeyreğinde, Osmanlı daimî elçilikleri daha da yaygınlaştırılırken fevkalade elçilikler de çeşitlendirilerek devam etmişti. Bu dönemde fevkalade elçiliklerin oluşturulmasında birtakım sebep ve faktörlerin etkili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda söz konusu dönemde fevkalade elçiliklerin oluşturulma nedenlerine, bunların Osmanlı diplomasisi ve dış siyaseti içe-

Fransa'da İlk Daimî Türk Elçisi "Moralî Esseyit Ali Efendi" (1797-1802), çev. Erol Üyepazarcı, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1997; H. Achmed Schmiede, *Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefareti / Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul t.y.; Ahmet Dönmez, "Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841", *Prof. Dr. Fabir Armaoğlu'na Armağan*, ed. Ersin Embel, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008, s. 166-176; Gökhan Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

2 Bk. Aydın Çakmak, *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi, Hariciye Nezareti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020; Zeynep Bostan, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri: II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2021.

3 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başı Osmanlı Hariciye mensupları hakkında bk. *Salname-i Nezaret-i Hariciyye, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı Yıllığı*, C I-V, haz. A. Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul 2003; Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922). Prosopografik Rehber*, ISIS Press, İstanbul 1999.

risindeki fonksiyonlarına bazı örnekler üzerinden detaylandırmak suretiyle bakmak yerinde olacaktır.

Hükümdarların Doğumu, Ölümü ve Tahta Çıkışları

Yabancı devletlerdeki taht değişimleri, Osmanlı fevkalade elçiliklerinin oluşturulmasının sebeplerinden biridir. Nitekim bir hükümdarın ölümü, diğerinin tahta çıkması, hükümdarların ölümü vesilesiyle başsağlığı dilemek ve yeni hükümdarın tahta çıkışını tebrik etmek maksadıyla Osmanlı fevkalade elçilikleri birçok kez oluşturulmuştur. Bu bağlamda çalışmada odaklanılan 19. yüzyılın son çeyreği itibariyle bu gibi törenler önceki dönemlere kıyasla daha fazla uluslararası boyut kazanmış, törenlere ve fevkalade elçiliklere daha çok önem atfedilmiştir. Bu duruma örnek olarak, Osmanlı yönetiminin 1881'de Rus İmparatoru II. Aleksandr'ın (1855-1881) ölümü ve yerine oğlu III. Aleksandr'ın (1881-1894) tahta çıkması üzerine St. Petersburg'a fevkalade bir elçi göndermesi gösterilebilir. 1881'de Rauf Paşa (d. 1838-ö. 1923) St. Petersburg'a giderek Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid'in yeni Çar III. Aleksandr'a hem başsağlığı dileklerini hem de tebriklerini iletmıştır.⁴ Aynı şekilde Rusya tahtında 1894 yılında vuku bulan diğer bir taht değişiminde, Fuad Paşa (d. 1835-ö. 1931) Çar II. Nikolay'a (1894-1917) babasının ölümü sebebiyle başsağlığı dileklerini ve tahta çıkışı vesilesiyle tebriklerini iletmek üzere Petersburg'a gönderilmişti.⁵

Dönemin uluslararası gelişmeleri karşısında Osmanlı yönetiminin politika geliştirmesine hizmet eden önemli fevkalade elçiliklerden bir kısmıysa hükümdar ailelerine yeni bireylerin katılması, yani doğum hadiseleri dolayısıyla oluşanlardır. Osmanlı Devleti bu gibi gelişmeleri hem Avrupa'nın önde gelen devletleriyle iyi ilişkiler geliştirmek hem de uluslararası meseleleri istişare etmek için fırsata çevirip hanedan ailelerindeki doğumlar vesilesiyle tebrik heyetleri de göndermiştir. Bu diplomatik hamlelerden biri Mısır'daki karışıklığın doruk noktasında olduğu bir süreçte, Haziran 1882'de, Leh asıllı Alman subaylardan Fedor von Drigalski (Drygalski) Paşa'nın (d. 1821-ö. 1900) Almanya'ya gönderilmesidir. Alman İmparatoru I. Wilhelm'in (1861-1888) torununun çocuk sahibi olması vesilesiyle bir nâme-i hümayûn sunul-

4 Cumhuriyet Başbakanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Mabeyn-i Hümayun Evrakı, İradeler (MB.İ), 75/60; Yıldız, Sadaret (Y.PRK.A), 3/13; Yıldız, Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD), 2/17.

5 BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 520/38998; Hariciye Nezareti, Tahrirat, (HR. TH), 150/63; İrade, Dahiliye (İ.DH), 1095/85894; Yıldız, Hususi Maruzat (Y.A.HUS.), 315/68; Yıldız, Başkıtabet Dairesi Maruzatı, (Y.PRK.BŞK.), 38/59.

ması, ayrıca İmparatoriçe Augusta ile Almanya veliahdına ve eşine Sultan II. Abdülhamid adına hediyelerin takdimi için fevkalade elçi Drigalski Paşa başkanlığında bir heyet oluşturulmuştu.⁶ Bu heyet içerisinde Drigalski Paşa'nın yanında vazifelendirilen Mâbeyn kâtiplerinden Hüseyin Kâzım Bey (d. 1860-ö. 1920) de vardır. Her fevkalade elçilik heyetinde Mâbeyn kâtipleri bulunmasa da bazı heyetlerde kâtiplere yer verilmiştir. Bunda, fevkalade elçiliğin gönderildiği yerde yapılacak görüşmelerin etkili olduğu söylenebilir. Drigalski Paşa'nın tebrik için gönderilmesi, bir yerde Almanya ile Osmanlı Devleti arasında yükselen yakınlaşmanın da bir meyvesi olarak yorumlanabilir. Zira Osmanlı Devleti'nin diğer önde gelen Avrupa devletleriyle yaşadığı tecrübeler ve uzaklaşma, doğal olarak Babıâli'yi Berlin'e yaklaştırmıştır.⁷ Almanya açısından da Avrupa'da oluşturulan Üçlü İttifak'ın (Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya) ileride potansiyel üyesi olabilecek bir devlet olarak Osmanlı Devleti ile münasebetler yadsınamayacak önemdedir.⁸

Tahta çıkış vesilesiyle Sultan'ın tebriklerini iletme örneklerinden bir diğeri ise 1888 yılında üç aylığına Alman tahtına oturan III. Friedrich'in (9 Mart 1888-15 Haziran 1888) Osmanlı Devleti ve Sultanı adına Ali Nizâmî Paşa (d. 1821-ö. 1893) başkanlığındaki fevkalade elçilik heyeti tarafından kutlanmasıydı.⁹ Bir sonraki taht değişiminde yeni Alman İmparatoru II. Wilhelm'i (888-1918) tebrik görevi ise Temmuz 1888'de Teşrifât-ı Umûmî Nâzırı ve Divan-ı Hümâyûn Tercümanı Münir Paşa'nın (d. 1844-ö. 1899) oldu.¹⁰ Heyette Mâbeyn Kâtibi Hüseyin Kâzım Bey ve Yâverân-ı Şehriyârî Kolağası Azmzâde Sâdık Bey de vardı. Elbette bu vesileler yakın ilişkilerin gittikçe yoğunlaştığı Almanya ile birçok uluslararası meselenin konuşulması, Alman askerî teknolojisinden faydalanılması ve Osmanlı Devleti'ne uzman kadrosu

6 Hüseyin Kâzım Bey, *Viyana Seyâhatnâmesi*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nadir Eserler Koleksiyonu Türkçe Yazma (İÜNEK. NEKTY), 5095, s. 1. Ali Çetinkaya, "Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olaylarıyla Birlikte", *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C III, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969, s. 72.

7 François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 311-314.

8 İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 54-83; Feros Abdullah K. Yasamee, *Ottoman Diplomacy. Abdülhamid II and the Great Powers, 1878-1888*, ISIS Press, İstanbul 1996, s. 73-85.

9 BOA, İrade, Hariciye, (İ. HR.) 19/14; Yıldız, Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemillerlik (Y.PRK.EŞA), 9/67.

10 BOA, İ.DH., 1090/85482; Y.A.HUS. 215/26, 215/26, 215/55, 215/64, 216/24, 216/27, 215/55, 215/64, 216/24; Yıldız, Esas Evrakı (Y.EE.) 62/22; Yıldız Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.) 48/14; Yıldız, Name-i Hümayunlar, (Y.PRK.NMH.) 4/13.

çekilebilmesi noktasında birçok koldan yürüyen ilişkiler ağı için fayda sağlamaktaydı. Diğer yandan yakın zamanda Rusya ve İngiltere'den ağır siyasi darbeler alan Osmanlı yönetimi için yükselen bir diğer dünya gücü olarak Almanya ile müşterek çıkarlar doğrultusunda iş birlikleri de kaçınılmazdı.

Bu minvalde bir başka örnek Ağustos 1900'de Turhan Paşa'nın (d. 1846-ö. 1927) Lahey'den dönerken İtalya Kralı I. Umberto'nun (1878-1900) cenazesine katılmasıydı.¹¹ Aynı şekilde Turhan Paşa'nın fevkalade elçi sıfatıyla 1901 Kraliçe Victoria'nın (1937-1901) cenazesinde Osmanlı Devleti adına bulunması ve ertesi yıl İngiltere Kralı VII. Edward'ın (1901-1910) taç giyme törenine Osmanlı Devleti'ni temsilen katılmakla görevlendirilmesi bu türden elçiliklerdir.¹²

Hükümdarların Taç Giyme Törenleri (Resm-i Tetevvüc)

Sultan II. Abdülhamid'in ve Osmanlı Devleti'nin dönemin başat güçlerinden olarak uluslararası platformlarda temsil edildiği hadiselerden biri de *resm-i tetevvücler* yani tahta çıkış merasimleridir. Bu bağlamda yüzyılın son çeyreğinde Rusya, İngiltere ve Almanya örneğinde olduğu gibi bu gibi temsiller söz konusudur. Örneğin Server Paşa (d. 1821-ö. 1886) 1883 yılında III. Aleksandr'ın Moskova'da gerçekleştirilecek taç giyme töreni için fevkalade elçi olarak görevlendirilir. III. Aleksandr için Rus teşrifat geleneklerinin son derece belirgin bir biçimde uygulandığı bir tören icra edilmiştir.¹³ Aslında taç giyme töreni, Osmanlı Devleti açısından bir yerde gündemde olan ve 93 Harbi (1877-1878) sonrası Sultan Abdülhamid'in diplomasi hamlelerini yönlendiren unsurlar olarak Osmanlı siyasi davalarının da uluslararası kamuoyunda tartışılmasına ortam oluşturmaktadır. Bu bağlamda tazeliğini koruyan bir mevzu olarak Mısır'ın İngiliz egemenliğine geçişi konusunda kamuoyunda İngiltere'nin haksızlığının bilinmesi, Osmanlı Devleti'nin Mısır üzerindeki haklarının tanınması, diplomatik kanallarla beynelmilel camiada Osmanlı Devleti'nin aktif destek arayışları gözetilmeliydi. Ayrıca 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ve Berlin Antlaşması (1878) sonrası Balkanlarda görülen gelişmelere istinaden hâlihazırdaki uluslararası durum Rusya'nın her daim gözetilmesi gerekliliğini ortaya koymaktaydı. Karadağ meselesi ve Rusya'nın Osmanlı sınırlarındaki faaliyetleri iki ülke arasında tam da bu sıralarda sıcaklığını koruyordu.¹⁴

11 BOA, Y.EE., 13/17; Y.PRK.EŞA., 36/28; İrade, Hususi (İ.HUS.), 83/114; BEO, 1527/114492, 1528/114593, 1562/117096; Şura-yı Devlet (ŞD), 3194/30.

12 BOA, Y. PRK. BŞK. 66/109; İ.HUS., 94/52, 97/94; 97/100, 98/13; İrade, Taltifat (İ.TAL.), 288/28; BEO, 1866/139939.

13 *Gazeta Gatsuka*, no. 19, 13 Mayıs 1883.

14 Hacer Topaktaş, *Sultan II. Abdülhamid ve Diplomasi: Hüseyin Kâzım Bey'in Diplomatik*

Rus Çarı III. Aleksandr'ın resmî taç giyme töreninde hazır bulunacak Server Paşa başkanlığındaki Osmanlı fevkalade elçilik heyetinde Mâbeyn-i Hümayûn kâtiplerinden Hüseyin Kâzım Bey, ayrıca Binbaşı İsmail Bey ile Fehim Bey yer almaktadır.¹⁵ Odesa, Kiev tarikinden 22 Mayıs 1883'te Moskova'ya ulaşan heyet, ilk olarak Rusya Hariciye Nazırı Nikolay Karloviç Girs (1882-1895) ile görüşmüştür. 27 Mayıs 1883 Pazar günü Çar III. Aleksandr'ın taç giyme merasimi yerine getirilmiştir.¹⁶ Kremlin Sarayı'nda başlayan ve Avrupa ülkelerinden birçok prens, prenses, dük, düşes, elçi ve diplomatlar ile yüksek rütbeli askerlerin yer aldığı tören gününde dinî merasimler de icra edilmiştir. Osmanlı heyeti de merasimde yerini almış, fakat kilisede gerçekleştirilen ayinlere katılmamıştır. Tören sonunda Kremlin'deki *Altın Salon*'da bir ziyafet tertip edilmiştir.¹⁷

28 Mayıs Pazartesi günü ise Çar III. Aleksandr ve İmperatris Maria Feodorovna (d. 1847-ö. 1928) Osmanlı fevkalade elçilik heyetinin de katıldığı bir kabul töreni icra ederken Kremlin Sarayı'nda gerçekleşen kabulde Rus Çarı, Server Paşa ile 8-10 dakikalık özel bir görüşme gerçekleştirmiştir. Ayrıca bütün daimî ve fevkalade elçilerin Çar'ı tebrik için Kremlin Sarayı'na gelmeleri vesilesiyle Osmanlı fevkalade elçisinin diğer devletlerin elçileriyle görüşme imkânı doğmuştur. Ardından akşam verilen resmî baloda Yunan Kraliçesi Olga Konstantinovna (d. 1851-ö. 1926), Karadağ Prensi Nikola (d. 1841-ö. 1921) gibi davetliler olduğu halde, evvela Çar III. Aleksandr ve İmperatris Maria Feodorovna, Yunan Kraliçesi'ni ve Karadağ Prensi'ni, hemen ardından Almanya elçisi Hans Lothar von Schweinigt (1876-1891) ile Rusya nezdinde Osmanlı mukim elçisi Şakir Paşa'yı (1878-1889) alarak *Polonez havası* eşliğinde bütün salonları gezmişlerdir. Ardından diğer elçiler ve fevkalade Osmanlı elçisi Server Paşa dahi aynı şekilde salonlarda gezdirilerek taltif edilmiştir.

7 Haziran'da bütün fevkalade elçilik heyetleri gibi Osmanlı heyeti de veda merasimi için tekrar Kremlin Sarayı'na gitmiştir. Server Paşa da buna mukabil burada bulunmuş ve Çar III. Aleksandr ile bir mülakat gerçekleştirmiştir. Perşembe akşamı Fransa elçisinin suaresinde bulunan heyet, Cuma günü I.

Seyahatleri (1882-1887), Okur Kitaplığı, İstanbul 2015.

15 BOA, İ.HR., 289/18164; 289/18172. İ.DH., 884/7062.

16 Olga Barkovets, Aleksandr Krılov-Tolstikoviç, *Aleksandr III-Tsar Mirotvorets*, Abris, Sank-Peterburg 2007, s. 197-201.

17 Hüseyin Kâzım Bey, *Moskova Seyâhatnâmesi*, İÜNEK.NEKTY. 5098, s. 3-4. Topaktaş, *age.*, s. 22.

Napoléon'un 1812'de Moskova önlerinde durdurulması anısına uzun bir süreçte ve büyük masraflarla Kremlin yakınlarında inşa edilen kilisenin resmî açılışına davet edilirler fakat yapılacak dinî törene taç giyme merasiminde olduğu gibi kiliseye gidilmesinin İslam'a uygun olmadığı gerekçesiyle iştirak edilmez. Görevlerini yerine getiren Osmanlı heyeti, 15 Haziran Cuma günü İstanbul'a döner.

Her Osmanlı fevkalade elçiliği için düzenlenmiş fotoğraf veya gravür albümleri ve bu albümlerin dâhilinde detaylı olarak hazırlanmış raporlar yoktur. Buna mukabil henüz Hariciye Nezaretine intisap etmiş bir kâtip olarak Hüseyin Kâzım Bey albüm ve raporlar hazırlamış ve istikbalî parlak bir diplomat kariyeri (ki ileride Bükreş (elçi), Washington ve Roma'da (büyükelçi) görev alacaktır) sergileyeceğinin işaretlerini vermiştir. Moskova'ya seyahatini ve yapılan merasimleri albümleştirerek sunan Hüseyin Kâzım Bey, raporunun sonuna bu görevi esnasında yapılan siyasi ve diplomatik ikili görüşmelerle ve gündemde olan uluslararası meselelerle ilgili ayrı fasıllar açmış ve Osmanlı-Rus ilişkileri için sıcak gelişmelerle ilgili bir takrir eklemiştir. Takrirden Rusya'nın Osmanlı Devleti ile ilgili fikir ve planlarına dair görüşlerini belirtmiştir.¹⁸ Buna göre, hâlihazırda Rusya'nın Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler geliştirmesi için iç ve dış gelişmelerden mülhem belirli sebeplerden kaynaklandığı ve şimdilik Rusya'nın Osmanlı Devleti ile iyi geçinmek istediğini belirtmektedir. Ancak bunu samimi bir tavır olarak görmeyip ihtiyatlı davranmak gerektiğini de eklemektedir. Bu ise "uluslararası ilişkilerde daimî dostluk veya düşmanlık yoktur, çıkar birliği ya da çıkar çatışması vardır", tabirini teyit etmektedir.

Moskova'ya yapılan bu diplomatik seyahat, Osmanlı dış siyaseti için veri toplama ve fikir teatisi vesilesi olmuştur. İngiltere'nin Mısır işgali ve bunun bertarafı meselesi ve Balkanlar mevzuu uzun süredir Osmanlı siyasetine etki etmekte, diğer taraftan 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin tesirleri Rusya'ya karşı dikkatli olunması gerektiği fikrini canlı tutmaktadır. Uluslararası arenada yaşanan gelişmeler, kulisler, yakınlaşmalar ve husumetlere dair bilgilerle çok hızlı değişen dengelerin takibi, resmî taç giyme töreni vesilesiyle sığağı sığağına Yıldız Sarayı'na ulaştırılmıştır.

Aynı şekilde 1896'da II. Nikolay'ın Moskova'da icra edilecek taç giyme töreni için de olağanüstü ve gösterişli hazırlıklar yapılmıştır. Daha önceki Rus çarlarına yapılan taç giyme merasimleriyle geleneksel anlamda paralel motifler

18 Hüseyin Kâzım Bey, *Moskova Seyâhatnâmesi*, s. 9-10. Topaktaş, *age.*, s. 23-24.

içerse de 1896 yılındaki II. Nikolay'ın taç giyme merasimi ve bu çerçevede düzenlenen şenlikler çok daha gösterişli ve teknolojinin sunduğu imkânlar dâhilinde dünya gündeminde ön sıralarda yer almıştır. Taç giyme merasimi 26 Mayıs 1896'da birçok ülkeden diplomatik temsilci, 300'den fazla gazeteci ve foto muhabiri, sanatçılar ve Rus halkının iştirakiyle gerçekleştirilmiştir. Merasimde İran, Hindistan, Avusturya-Macaristan, İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya, Norveç İsveç, Çin, Kore, Japonya gibi 40 ülkeden ve Buhara, Hive gibi iki Hanlık'tan temsilci heyetler vardır. Bazı ülkelerden prens ve prensesler, hükümdarın kardeşleri katılmıştır. 14 Mayıs 1896'da Kremlin içerisindeki Uspenskiy Katedrali'nde Ortodoks Hristiyanlığın gereklerinin yerine getirildiği bir törenle II. Nikolay ve eşi Aleksandra Feodorovna (d. 1872-ö. 1918) taç giyme merasimi için gerekli dinî vecibelerini yerine getirmiş, 26 Mayıs tarihi itibarıyla de bütün gerekli törenler tamamlanmıştır. Dinî törenin yapılmasının ardından artık tacını giyen II. Nikolay aynı günün akşamında Kremlin'deki Granovitaya Palata'da bir ziyafet düzenlemiştir.¹⁹

II. Nikolay'ın 1894'te tahta çıkışını tebrik için St. Petersburg'a fevkalade bir elçi gönderen Osmanlı Devleti tarafından 1896'daki taç giyme merasimi için Sabık Paris Sefiri Ziya Paşa (d. 1849-ö. 1929) başkanlığında bir fevkalade elçilik heyeti oluşturulacak ve uluslararası arenada Devlet ve Sultan temsil edilecektir. Mabeyn-i Hümayûn Kâtibi Faik Bey, Şura-yı Devlet Azası Konstantin Karateodori (Karatodori) Efendi, Erkân-ı Harbiye Kaymakamı (Tuğgeneral) Faik Paşa heyetin diğer üyeleridir.²⁰ Osmanlı fevkalade elçisi ve beraberindeki heyet, 11 Mayıs'ta Kremlin Sarayı'nın Aleksandrovskiy Salonu'nda II. Nikolay tarafından kabul edilecektir. Heyette yer alan Fevkalade Elçi Ziya Paşa, Kâtip Faik Bey ve Karateodori Efendi'nin Moskova görevleriyle ilgili ayrı ayrı yazdıkları raporlara yansıdığı üzere aslında Osmanlı fevkalade elçilik heyetinin törenin sembolik yanı dışında bu esnada yapılan görüşmelerden istifade etme noktasında önemli bir fonksiyonu yerine getirdiği görülür. Zira Ziya Paşa, Rusya Dışişleri Bakanı Aleksey Lobanov-Rostovskiy (1895-1896), Almanya Sefiri Hugo Fürst von Radolin (1895-1901) ve İngiltere Elçisi Sir Nicholas Roderick O'Connor (1895-1898) ile görüşmelerde bulunmuştur. Rusya'nın Uzakdoğu politikaları, Zeytun İsyanları, Girit meselesi gündemdeki olaylar olarak görüşmede bahse konu olmuştur.

19 *Moskovskie Vedomosti*, no. 143, 26 Mayıs 1896; *İkdam*, no. 672, 3 Haziran 1896; *Malumat*, no. 38, 30 Mayıs 1896.

20 *Koronatsionnyy sbornik: Koronovanie v Moskve, 14 maya 1896*, ed. V. S. Krivenko, SPB, Sankt Petersburg 1899; St. Petersburg: Rossiyskiy Gosudarstvenniy İstoriçeskiy Arhiv, (RGIA), f. 472, op. 44, d. 26, s. 147-148. *Malumat*, no. 38, 30 Mayıs 1896.

Karateodori Efendi'nin raporundan ilginç bir ayrıntı taç giyme merasiminin yapıldığı 26 Mayıs günü kilisede gerçekleştirilecek ayinde Osmanlı fevkalade elçilik heyetinden birilerinin temsilen bulunup bulunmayacağı konusudur. Teşrifat Nazırı Prens Vasiliy Aleksandroviç Dolgorukov'un (1894-1917) suali üzerine Osmanlı Devleti'ni temsilen Karateodori Efendi kilisedeki törene iştirak etmiştir.²¹ Osmanlı tarafı fevkalade elçilik heyeti üyelerinden Gayrimüslim birinin dinî törene katılımını sağlayarak bu sefer meseleyi çözmüş görünmektedir.

Taç giyme törenlerine bir diğer örnek olarak 1901 yılında Büyük Britanya Kraliçesi Victoria'nın ölümünün ardından VII. Edward'ın tahta geçmesi münasebetiyle 1902 yılında düzenlenen tören gösterilebilir. Bu törende Osmanlı Devleti'ni temsilen fevkalade elçi olarak tecrübeli diplomatlardan Turhan Paşa görevlendirilmiştir. Bu vazifesi ile ilgili yazdığı raporundan anlaşıldığı üzere Turhan Paşa ve heyeti Londra'ya gitmiş, ancak Kral VII. Edward'ın rahatsızlığı nedeniyle törenin ertelenmesi yüzünden birçok heyet gibi törene katılamadan Haziran ayı sonunda İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmıştır.²² 9 Ağustos'ta düzenlenen törene, Londra'daki Mukim Osmanlı Elçisi Kostaki Antopulos Paşa (1895-1902) iştirak etmiştir. Her halükârda Osmanlı Devleti'nin uluslararası camiada temsiline ve Londra'da yapılan ikili görüşmelerle bu fevkalade elçilik de birçok açıdan amacına ulaşmıştır.

Yıldönümleri, Jübileler

Osmanlı Devleti'nin fevkalade elçilikler vasıtasıyla uluslararası arenada temsil edilmesini sağlayan bir diğer vesile de yıldönümleri ve jübilelerdir. 19. yüzyılın son çeyreğinde bu gibi kutlamalar sıklıkla icra olundu. Bunlardan biri fevkalade elçi olarak Ali Nizâmî Paşa'nın ve beraberinde Colmar Freiherr von der Goltz Paşa (d. 1843-ö. 1916) ve Mâbeyn Kâtibi Ali Cevad Bey'in (d. 1856-ö. 1930) 1887'de Almanya'nın kuruluş yıldönümü şenliklerine katılmak üzere Berlin'e gitmesiydi.²³ Elbette bu vesileyle hem Almanya ile yakınlaşma ve iş birlikleri hem de Osmanlı Devleti'nin uluslararası sahada temsili ve görünürlüğü sağlandı.

Bu minvalde bir diğer örnek Birleşik Krallık, Büyük Britanya ve İrlanda Kraliçesi, Hindistan İmparatoriçesi Victoria'nın (1837-1901) 1887'de gerçekleştirilen tahta çıkışının 50. yıldönümü yani altın jübilesiydi. Sultan Ab-

21 BOA, Yıldız, Şura-yı Devlet Maruzatı (Y.PRK.ŞD) 2/26.

22 BOA, Y. PRK. BŞK. 66/109.

23 BOA, Y.PRK.NMH. 3/76; Hariciye, Paris Sefareti (HR.SFR.4.) 718/62, 718/63.

dülhamid'in o tarihlerde Mısır'la ilgili İngiltere ile imza edilmesi gündemde olan antlaşmayı onaylamama kararı aldığı bir süreç jübileye tesadüf edecekti.²⁴ Mısır meselesi tazeliğini korurken II. Abdülhamid açısından bu konu hükümdarlığı süresince en önemli meselelerden birini oluşturdu.²⁵

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 22 Mayıs 1887 tarihli antlaşmanın onay meselesi sürerken jübileye katılmak ve bu münasebetle Sultan Abdülhamid'in tebriklerini Kraliçe Victoria'ya iletmek üzere fevkalade elçi sıfatıyla Ali Nizâmî Paşa görevlendirildi.²⁶ Beraberinde Erkân-ı Harbiye binbaşısından Osman Nizâmî Paşa (d. 1856-ö. 1939) ile Mâbeyn Kâtibi Hüseyin Kâzım Bey olduğu hâlde 18 Haziran 1887 tarihinde Londra'ya ulaştı.²⁷

Hüseyin Kâzım Bey'in belirttiği ve hatta tek tek not aldığı üzere altın jübilede Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden birçok önemli temsilci vardı. Danimarka, Belçika, Saksonya ve Yunanistan Kralları, Almanya Prensi, Avusturya İmparatoru'nun oğlu Arşidük Rudolf ve birçok, prens, prenses ve dük bu tören için Londra'daydı. Ayrıca İran'dan, Siyam'dan (Tayland), Japonya'dan ve Hindistan'dan çeşitli zevat altın jübile için uzun yollar kat ederek İngiltere'nin başkentine gelmişti.²⁸

20 Haziran 1887 Pazartesi günü Osmanlı fevkalade elçisi Ali Nizâmî Paşa'nın getirdiği nâme-i hümayûnu Kraliçe Victoria'ya takdim merasimi gerçekleştirildi. Buckingham Sarayı'ndaki kabulde Londra'da mukim Osmanlı sefiri Rüstem Paşa (1885-1895) ve Müşir Ali Nizâmî Paşa ile Hüseyin Kâzım Bey, ayrıca Birleşik Krallık Başbakanı Lord Salisbury (Robert Gascoyne-Cecil, III. Marquess of Salisbury, 1886-1892) de hazır bulunmuştu.

21 Haziran Salı günü Kraliçe Victoria'nın altın jübilesi dâhilinde dinî tören icra edilir.²⁹ Kutlama gününde merasim gösterişli bir askerî törenle başlar.

24 Yasamee, *age.*, s. 217-232.

25 Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 266.

26 Rıdvan Kaşıkçı, "Ali Nizâmî Paşa'nın (1821-1893) Askerî ve Diplomatik Görevleri ve Osmanlı Siyasetindeki Yeri", *FSM İlmî Araştırmalar*, S. 20, 2023, s. 73-103; Rıdvan Kaşıkçı, *Osman Nizami Paşa, Asker ve Diplomat 1856-1939*, Çizgi Yayınevi, Konya, İstanbul 2023.

27 BOA, Hariciye, Londra Sefareti (HR, SFR.3), 332/4. Hariciye, Tercüme Odası (HR, TO, 41/19), HR, SFR.3, 329/52, 330/111, 330/113; Hüseyin Kâzım Bey, *Londra Seyâhatnâmesi*, İÜNEK.NEKT. 5094, s. 2.

28 Hüseyin Kâzım Bey, *Londra Seyâhatnâmesi*, s. 3; Topaktaş, *age.*, s.36-38.

29 Jübile ile ilgili olarak bk. Helen Rappaport, *Queen Victoria: A Biographic Companion*, Santa Barbara, ABC-CLIO, California 2003, s. 164-169. Aynı bir anlatım için bk. Mary King

Westminster Katedrali'nde düzenlenen büyük bir ayinle devam eder. Törene katılmak üzere gelen bütün kral, kraliçe, prens, prenses ve diğer önemli kişiler katedralde yerini alır. Törenle katedrale giren Kraliçe Victoria, ayin töreninin icrasının ardından tebrikleri kabul eder. Ardından Trafalgar ve Piccadilly caddelerinden geçen Victoria, Buckingham Sarayı'na ulaşır. Caddelerde Kraliçe'yi kendisini kalabalık halk toplulukları beklemektedir. 21 Haziran akşamı Lord Chamberlain yani Kraliyet Sarayı Teşrifat Amiri Edward Bote-Wilbraham, I. Earl of Lathom (188-1892) bir resmî davet verir.³⁰

Londra'da bulunduğu sırada Ali Nizâmî Paşa ve Hüseyin Kâzım Bey, Başbakan Lord Salisbury ve Almanya'nın Londra Sefiri Paul von Hatzfeldt (1885-1901) gibi isimlerle mülakat gerçekleştirir. İstanbul'a dönüşten hemen önce Kraliçe'nin resmî rezidansı olan Windsor Sarayı'na davet edilen heyete, Kraliçe Victoria Sultan Abdülhamid'e hitaben yazılmış nâme-i hümayûnun cevabını sunar³¹ ve 29 Haziran Çarşamba günü ise meşhur *Afternoon Party* denen *ikinci müsâmeresine* katılırlar.³² Görevini tamamlayan heyet 17 Temmuz 1887 Pazar günü İstanbul'a ulaşır. Heyet kâtibi Hüseyin Kâzım Bey 28 Temmuz 1887 tarihiyle diplomatik raporunu Sultan II. Abdülhamid'e sunar.³³

Mısır meselesinin sıcaklığını koruduğu ve hatta İngiltere'nin buraya işgalinin kesinleştiği bir dönemde ikili ilişkiler her ne kadar gergin olsa da Sultan Abdülhamid'in ve Osmanlı Devleti'nin uluslararası arenada temsilini ve siyasi öncelikli meseleleri üzerine belli başlı devlet adamları ve diplomatlarla tartışma ortamı bulunmasını sağlaması noktasında fevkalade elçilik vesilesiyle jübileden istifade ettiği söylenebilir.

Aynı şekilde 1897 yılında Kraliçe Victoria'nın tahta çıkışının 60. yıldönümü yani "elmas jübilesi" için yapılacak törenlerde de Osmanlı Devleti'nin temsili söz konusu olur.³⁴ Bu görev protokol işlerinde hatırı sayılır tecrübesi nedeniyle Divan-ı Hümayûn Tercümanı ve Teşrifât-ı Umûmî Nâzırı Münir

Waddington, *Letters of A Diplomat's Wife 1883-1900*, New York: Trow Directory, Printing and Bookbinding Company U.A.S., New York 1903, s. 444-461.

30 Hüseyin Kâzım Bey, *Londra Seyâhatnâmesi*, s. 4-6; BOA, HR, SFR.3, 329/52.

31 BOA, HR, SFR.3, 329/75; Y.A.HUS., 204/44.

32 Hüseyin Kâzım Bey, *Londra Seyâhatnâmesi*, s. 8-9; BOA, Y.A.HUS., 204/44, 204/82.

33 Hüseyin Kâzım Bey, *Londra Seyâhatnâmesi*, s. 10.

34 Jübileye bir şehzadenin gönderilmesi düşünülse de Avrupa devletlerinin taç giyme, jübile ve cenaze gibi törenlerine Osmanlı Devleti'nin bir şehzade ile temsili ancak 1910 yılında İngiltere Kralı VII. Edward'ın cenazesine ve V. George'un 1911 yılındaki taç giyme merasimine Veliâht Yusuf İzzeddin Efendi'nin gönderilmesiyle mümkün olmuştur. Ali Akynldız, *Yusuf İzzeddin, İkbal, İdbar, İntihar*, Timaş Yay. İstanbul 2022, s. 252-283.

Paşa'ya verilir.³⁵ Heyette Ferik Henry Felix Woods Paşa (d. 1843-ö. 1929) ile Yâverân-ı Hazret-i Şehriyârî Mirliya Nâsır Paşa ve Yüzbaşı Enver Bey yer alır.³⁶ Münir Paşa'nın aktardığı üzere *tantanalı ve ihtişamlı* bir jübile organize edilmiştir. Galler Prensi Edward (d. 1841-ö. 1910), Edindurg Dükü Alfred (d. 1844-ö. 1900), Başbakan Lord Salisbury, Almanya Sefiri Kont Hatzfeldt gibi kişilerle ve tören için Londra'ya gelen prensler ve diğer temsilcilerle görüşmeler yapılır. Birçok kişi Sultan II. Abdülhamid'e 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'ndaki muzafferiyetlerinden ötürü tebriklerini iletir. Münir Paşa ve beraberindekiler, Buckingham Sarayı'nda Kraliçe Victoria'nın davetine iştirak eder. Ancak Osmanlı fevkalade elçisinin protesto edileceğine dair gelen ihbarlara istinaden Londra caddelerinde yapılması planlanan ve davetli heyetlerin yer alacağı tören alayına Osmanlı fevkalade elçilik heyeti katılmaz. Dönüş yolunda ulaşan talimata istinaden Münir Paşa ve beraberindekiler Bükreş'e gider ve Romanya Kralı ile I. Carol (1881-1914) ile Sinaia Sarayı'nda görüşme gerçekleştirir. Münir Paşa raporunda her yerde padişahın şanına yakışır muamele gördüğünü vurgular.³⁷ Kraliçe Victoria'nın elmas jübilesinden de Osmanlı yönetimi uluslararası temaslarını kuvvetlendirme ve fikir teatisi anlamında istifade etme imkânı yakalamıştır.³⁸

Yıldönümleri bağlamında bir başka örnek Turhan Paşa'nın Ocak 1901'de Prusya Hükûmeti'nin kuruluşunun 200. yıldönümü münasebetiyle düzenlenen törende bulunmak üzere Berlin'e gitmesidir.³⁹ Bu gelişme de Osmanlı-Alman iş birliğinin önemli bir göstergesi ve Osmanlı Devleti'nin ve onun sultanının uluslararası platformlarda temsilinin nişanelerindendi.

Osmanlı Devleti'ne Yakın Bölgelere Hükümdar Ziyaretleri

Osmanlı topraklarına olmasa da yakın bölgelere ziyarete gelen Avrupa hükümdarlarına Osmanlı Devleti'nin birer fevkalade elçi göndererek hoş geldiniz ziyaretinde bulunulmasını bir gelenek olarak yürüttüğü vakidir. Bu bir yerde eski Osmanlı topraklarına gelişleri vesilesiyle yabancı hükümdarlara mesaj verme iş-

35 Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 161.

36 BOA, Yıldız, Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT) 13/104, Yıldız, Teşrifat-ı Umumiye Dairesi, (Y.PRK. TŞF.) 5/4, Y.A.HUS. 373/76.

37 BOA, Y.PRK.TŞF. 5/4.

38 Gerek Kraliçe Victoria'nın elmas jübilesi gerekse Münir Paşa'nın Londra'ya gönderilmesi Osmanlı gazetelerinde yer buldu. *Malumat*, 24 Haziran 1897, 1 Temmuz 1897; *Tercüman-ı Hakikat*, 25 Haziran 1897; *İkdam*, 22 Haziran 1897; *Servet-i Fünun*, no. 327, 17 Haziran 1897, no. 328, 24 Haziran 1897.

39 BOA, İ.HUS, 86/30.

levi de görmüştür. Nitekim Osmanlı-Rus ilişkileri bağlamında tam bir *Livadya diplomasisinden* bahsedilebilir. Zira Rus imparatorlarının Karadeniz sahilindeki Livadya'ya gelmesi vesilesiyle neredeyse her yıl bir heyetin buraya gönderildiği, Rus imparatorlara hoş geldiniz nezaket ziyaretlerinin yanı sıra hem Osmanlı-Rus ilişkileri hem de Avrupa siyasetinin önemli meselelerinin tartışılması için fırsat yakalandığını belirtmek gerekir. Fevkalade elçi gönderilmesi, eski Osmanlı toprağı olan Kırım'a gelen Çarlara manidar bir mesajdır. Nitekim 1886 yılında sefir-i kebîr-i fevkalâde olarak Edhem Paşa (d. 1818-ö. 1893) III. Aleksandr'a hoş geldin ziyareti için Livadya'ya gönderilir. Heyette kâtip olarak Mâbeyn-i Hümayûn Kâtipleri'nden Hüseyin Kâzım Bey de yer alır. Burada gündemde olan Yunanistan ve Bulgaristan mevzuları görüşülür, birçok Rus devlet adamıyla mülakatlar yapılır. Hüseyin Kâzım Bey'in Livadya ile ilgili hazırladığı albüm ve rapor da yine bu misyonun detaylarını bizlere ulaştırmıştır.⁴⁰

Turhan Paşa'nın 1898, 1900 ve 1902'deki Livadya fevkalade elçilikleri de bunlara örnek teşkil eder.⁴¹ Paşa, II. Nikolay'ın Livadya'ya hoş geldiniz ziyaretinin yanı sıra Sultan II. Abdülhamid'den Çar II. Nikolay'a *Hânedân-ı Âl-i Osmân*, nişanını iletmiştir.⁴²

Aynı şekilde 1908 yılında Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Yunanistan'daki belli antik bölgeleri gezisi vesilesiyle Turhan Paşa Korfu'ya giderek kendisine hoş geldiniz ziyaretinde bulunmuştur. Nitekim Korfu da eski Osmanlı toprağı olarak hoş geldin ziyaretinin mana bulmasını sağlamıştı. Turhan Paşa, Korfu'da Alman İmparatoru II. Wilhelm ile görüşmesi vesileyle Sultan'ın Kayzer'e olan muhabbetini ve nezaketini iletme ve bazı uluslararası meseleleri konuşma fırsatı bulmuştu.⁴³

40 Hüseyin Kâzım Bey, *Livadya Seyâhatnâmesi*, BOA, Y.EE, 8/30. Mahir Aydın, "Livadya Sefâretleri ve Sefâretnâmeleri", *Belgeler*, C XVI/S. 18, 1989-1992, s. 321-357 ve ekler. Topaktaş, *age.*, s.32-34.

41 BOA, BEO, 1933/144916; Hariciye, Siyasi (HR.SYS.) 1225/72; Y.EE., 10/18, 13/19; Sadaret, Name-i Hümayun Evrakı (A.DVN.NMH), 34/4. Mahir Aydın, "Livadya Sefâretleri ve Sefâretnâmeleri", *Belgeler*, s. 321-357; Hacer Topaktaş, "Rus Çarına Livadya'da Hoş-Âmedi: Turhan Paşa'nın II. Nikolay Nezdinde Fevkalade Elçiliği (1898)", *Osmanlı'da Siyaset ve Diplomasi*, ed. Mehmet Yaşar Ertaş, Haşim Şahin, Hacer Kılıçarslan, OSARK Yayınları, Sakarya 2016, s. 241-266; Hacer Topaktaş Üstüner, "Two extraordinary legations welcoming the Tsar and Kaiser during the reign of Abdulhamid II", *Abdülhamid II and His Legacy, Studies in Honour of F. A. K. Yasamee*, ed. Ş. Tufan Buzpinar, Gökhan Çetinsaya, İSİS Press, İstanbul 2019, s.177-185.

42 Turhan Paşa'nın Livadya göreviyle ilgili bazı kayıtlar için bk. Moskova: Arhiv Vneşney Politiki Rossiyskoy İmperii (AVPRI), f. 151, op. 482, d. 2966; f. 149, op. 502b, d. 5103.

43 BOA, Y.EE., 13/25. Topaktaş Üstüner, "Two extraordinary legations welcoming the Tsar and Kaiser during the reign of Abdulhamid II", s. 185-191. Hacer Topaktaş Üstüner, "An

Hükümdarlara ve Hanedan Mensuplarına Hediye veya Nişan Takdimi

Osmanlı yönetiminin diğer devletlerle iyi ilişkiler geliştirme, iyi niyet gösterme ve bazı mühim konuları istişare etmek için başvurduğu yöntemlerden biri de birtakım hediyelerle birer fevkalade elçi gönderilmesidir. Bu bağlamda Sultan II. Abdülhamid döneminde Avrupa devletleriyle ilişkilerde hediye ve nişan takdimi ilişki geliştirmenin bir aracı olarak sıklıkla kullanılmıştır. Nitekim Almanya ile yakınlaşma ve iş birliğinin de bir meyvesi olarak birçok kere nişanlar ve hediyelerle Berlin'e heyetler gönderilmiştir. Örneğin II. Abdülhamid'in yaverlerinden Drigalski Paşa 1880 yılı güzünde Almanya'ya gönderilmiş ve burada birtakım görüşmelerde bulunmuştu. Osmanlı-Alman yakınlaşmasının ilk işaretleri bu ziyaret sonunda ortaya çıkmış ve 1881'de Berlin'e gelen fevkalade elçi Ali Nizâmî Paşa ile Mâbeyn-i Hümayûn Kâtibi Reşid Bey'den (d. 1870-ö. 1955) oluşan heyetin önünü açmıştı.⁴⁴ 1882'de ise Alman subayların İstanbul'a gelişinden kısa bir süre sonra fevkalade elçi Drigalski Paşa ile beraberindeki Kâtip Hüseyin Kâzım Bey'in Almanya İmparatoriçesi Augusta'ya ve 1888'de III. Friedrich olarak taç giyecek olan Prens Friedrich'e Sultan II. Abdülhamid'in hediyesi olarak bazı atlar götürdüğü görülmektedir.⁴⁵ Öyle anlaşılmaktadır ki Ferik Drigalski Paşa'nın (aide de camp general) 1882'de gerçekleşen fevkalade elçiliği askerî ve siyasi anlamda Almanya ile oluşan yakınlaşmayla Alman subayların İstanbul'a gönderilmesine bir teşekkür babında oluşturulmuştu. 8 Haziran 1882 tarihli Almanya İmparatoriçesi'ne ve Prens Friedrich'e hitaben Fransızca yazılan mektuplarda hediye edilecek atların cinsi, onlara takılan adlar ve kime hediye edildiğine dair bilgiler ayrıntısıyla belirtilmektedir. Buna göre; *Pekmez Âli* ve *Zülfî Şah* adlı iki Arap atı Prens'e, Arap atı *Ebu Leyla* Prensese'ye ve 2 *Midilli* atı İmparatoriçe Augusta'ya hediye edilecektir.⁴⁶ Drigalski Paşa ve beraberindekiler 22 Haziran 1882'de Berlin'deki Osmanlı Elçisi Sadullah Paşa (1877-1883) tarafından karşılanmıştır.⁴⁷ Burada diplomatik temaslara başlayan fevkalade elçi, ilk olarak Hariciye Nazırı Paul Graf von Hatzfeldt zu Trachenberg (1881-1885) tarafından kabul edilmiştir.⁴⁸ Drigalski Paşa

Ottoman Talented Diplomat of Albanian Origin: Turhan Pasha (Permeti) and Some New Information on His Diplomatic Career", *Turkey and Kosovo, the Role of Diplomacy in the History of Balkans*, ed. Özgür Oral, Istanbul University Press, İstanbul 2021, s. 145-161.

44 Ali Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s. 109-113.

45 BOA, Y. PRK.NMH, 2/32.

46 BOA, Y.PRK.NMH. 2/32.

47 Sadullah Paşa'nın Berlin elçiliği ile ilgili olarak bk. Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, s. 67-119.

48 1878-1881 yıllarında İstanbul'daki sabık Almanya elçisi.

ve heyeti için Potsdam Sarayı'nda kabul resmi düzenlenmiş, Prens Friedrich Wilhelm⁴⁹, üzerine Osmanlı Devleti'nce daha önceden verilen nişanı takmış hâlde heyeti karşılamış ve mükemmel bir ziyafet gerçekleştirilmiştir.⁵⁰ Heyet, Almanya Şansölyesi Otto von Bismarck'a (1871-1890) getirdikleri nâme-i hümayûnu teslim etmek isteseler de Hariciye Nazırı Kont Hatzfeldt, Bismarck'ın bu ara pek kimseyle görüşmek istemediğini belirterek kendisinin mektubu iletebileceğini ifade etmiştir. Aslında bu durum, Osmanlı Devleti'ne pek de sıcak bakmayan Bismarck'ın Drigalski Paşa ile görüşmek istemediği şeklinde yorumlanabilir. Bu ziyaret esnasında Osmanlı tarafından gündeme gelen Mısır meselesi konusunda bir toplantı yapılması hususuna, Hariciye Nazırı Kont Hatzfeldt Mısır meselesi ile ilgili bir konferans toplamanın gerekli olmadığını belirterek beklenen desteği göstermemiştir.⁵¹ Osmanlı Devleti Almanya'dan Mısır'ın İngilizler tarafından işgaline aradığı desteği bulamamıştır.

28 Haziran Perşembe günü Berlin'den Ems şehrine gelen Drigalski Paşa, 29 Haziran Cuma günü İmparator I. Wilhelm (1871-1888) huzurunda bir kararla İmparator'a hitaben yazılan nâme-i hümayûnu teslim etmiştir. İmparator, Sultan II. Abdülhamid'in mektubu ve gönderilen hediyeler için teşekkürlerini iletmiştir. İmparator görüşme esnasında tekraren Mısır meselesinin Osmanlı Devleti lehine ve onun şan ve şerefine yaraşır bir şekilde sonuçlanmasını dilemiş ancak Mısır konusunda Osmanlı Devleti, Almanya'nın dilek ve temennisi dışında gereken fiilî desteği alamamış gözükmektedir.

Almanya'da geçirdiği süre zarfında Drigalski Paşa ve heyeti, İmparatoriçe Augusta'nın huzurunda kabul ve ona nâme-i hümayûnu teslim için Koblenz Sarayı'nda hazır bulunmuştur. Berlin'e dönüşte Drigalski Paşa ve Hüseyin Kâzım Bey, ikinci kez Prens Friedrich Wilhelm ile görüşmüştür. Burada kendilerine bazı hediyeler ve resimler takdim edilmiştir.⁵² Hüseyin Kâzım Bey'in görevi hakkında hazırladığı raporu ve albümü oluşturan *Viyana Seyâhatnâmesi*'ni süsleyen görseller bu resimlerdir. Prens Bismarck ile görüşmeyen heyet, Bismarck için getirdikleri nâme-i hümayûnu Kont Hatzfeldt'e teslim etmiştir. Prens Bismarck'ın İngiltere'nin Mısır'ı işgaline yeşil ışık yakacağı göz önüne alınırsa⁵³ bu sıcak gelişmeler yaşanırken Osmanlı fevkalade

49 II. Wilhelm namıyla 1888-1918 yıllarının Alman İmparatoru.

50 Hüseyin Kâzım Bey, *Viyana Seyâhatnâmesi*, s. 9-10; Topaktaş, *age.*, s. 17-18.

51 Hüseyin Kâzım Bey, *Viyana Seyâhatnâmesi*, s. 11-12.

52 Hüseyin Kâzım Bey, *Viyana Seyâhatnâmesi*, s. 16-17. BOA, Yıldız, Arzuhal Jurnal, (Y.PRK.AZJ.), 5/57.

53 Georgeon, *age.*, s. 312.

elçilik heyetiyle görüşmeyi kabul etmemesini anlamak mümkündür.

Berlin'den Viyana'ya gelen heyette yer alan Hüseyin Kâzım Bey'e 9 Temmuz tarihinde ulaşan telgrafla, Mâbeyn-i Hümayûn dördüncü kâtibi olarak Viyana'ya gelecek başka bir Osmanlı fevkalade elçilik heyetine eşlik etmesi emri verilir.⁵⁴ Bu ise Fuad Paşa (d. 1835-ö. 1931) başkanlığında oluşturulan fevkalade elçilik heyetidir. Fevkalade elçinin görevi ise Osmanlı Sultanı'ndan Avusturya-Macaristan İmparatoru I. Franz Joseph'e (1848-1916) verilecek *nişân-ı âli-i imtiyâzı* ve nâme-i hümayûnu iletmektir.⁵⁵ Aslında bu fevkalade elçilik, Mısır meselesi konusunda Almanya'dan istenen desteğin alınamaması üzerine Avusturya'dan destek arayışının bir ürünü olmalıdır.

Hüseyin Kâzım Bey'in Berlin ve Viyana'da bulunduğu Haziran-Eylül 1882 tarihleri arasında Mısır meselesi ile ilgili olarak yeni gelişmeler meydana gelmiştir. Mısır yerli halkından Urabi Paşa Ayaklanması (1879-1882), bu ayaklanmaya Osmanlı Devleti'nin müdahalesine İngiltere'nin sıcak bakmayışı, Fransa'nın meseleye dâhil olma çabaları, İskenderiye Limanı'nda yabancıların varlığı ve İngiliz Amiral Beauchamp Seymour'un burada 13 Temmuz 1882'de bir bombalama gerçekleştirmesi akabinde İngilizler Mısır'a askerî çıkartma yapmış, ardından Mısırlılar Tel el-Kebir'de yenilgiye uğramış ve ardından Kahire işgal edilmişti. Neticede Eylül 1882'de Mısır'da İngiliz egemenliği başlamıştı.

Mısır yerli halkından Urabi Paşa Ayaklanması (1879-1882), bu ayaklanmaya Osmanlı Devleti'nin müdahalesine İngiltere'nin sıcak bakmayışı, Fransa'nın meseleye dâhil olma çabaları, İskenderiye Limanı'nda yabancıların varlığı ve İngiliz Amiral Beauchamp Seymour'un burada 13 Temmuz 1882'de bir bombalama gerçekleştirmesi akabinde Mısır'a İngilizlerin askerî çıkartma yapmasının ardından Mısırlılar Tel el-Kebir'de yenilgiye uğramış ve ardından Kahire işgal edilmişti. Neticede Eylül 1882'de Mısır'da İngiliz egemenliği başlamıştı.⁵⁶

54 BOA, Yıldız, Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR), 6/42.

55 Bu surette Hüseyin Kâzım Bey yaklaşık iki ayını Viyana'da geçirir ve bahsedilen nişanın teslimi törenlerinde yer alır. Fakat İstanbul'a dönüşünden sonra, *Viyana Seyâhatnâmesi* adıyla geçen ve Berlin ve Viyana diplomatik seyahatlerine dair ayrıntıları içeren 24 Eylül 1882 tarihli raporunun Viyana ile ilgili kısmını kısa tuttuğu için kendisinden daha fazla tafsilat istenir. Bunun üzerine kendisi İstanbul'a dönüşü sonrasında Viyana vazifesiyle ilgili raporuna ek bir rapor daha kaleme alır. Hüseyin Kâzım Bey, *Viyana Seyâhatnâmesi*, s. 19-20.

56 Selim Deringil, "The Ottoman Response to the Egyptian Crises of 1881-1882", *The Ottomans, The Turks and World Power Politics*, ISIS Press, İstanbul 2000, s. 9-33. Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi. Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, Bilgi Üniversitesi

İşte bu gelişmeler sürerken Hüseyin Kâzım Bey Berlin ve Viyana'da bulunmaktaydı.⁵⁷ 4 Eylül 1882 Viyana'ya ulaşan Fevkalade Elçi Fuad Paşa ve heyeti içerisinde Erkân-ı Harp binbaşlarından Nazım Bey ile süvari binbaşlarından Zeki Bey de bulunmaktaydı. Viyana'da heyeti karşılayan Osmanlı mukim elçisi Edhem Paşa (1879-1883) ile bir süredir burada bekleyen Mâbeyn Kâtibi Hüseyin Kâzım Bey de hazır bulunmaktaydı.

Heyet 5 Eylül Salı günü Avusturya Hariciye Nazırı Gustav Sigmund Graf Kálnoky von Köröspatak (1881-1895) ile bir araya gelmiştir. 6 Eylül Çarşamba günü ise Viyana Sarayı'nda İmparator Franz Joseph ile bir resmî görüşme ve kabul merasimi gerçekleştirilmiştir. Merasimde Osmanlı Sultanı'ndan getirilen nâme-i hümayûn ve nişan İmparator'a sunulmuştur. Tören esnasında Osmanlı mukim elçisi Edhem Paşa ile Fevkalade Elçi Fuad Paşa, heyet üyeleri ve sefarette görevli diplomatlar yer almıştı. Akşam Schönbrunn Sarayı'nda İmparator tarafından verilen şık bir ziyafete iştirak edilmişti.⁵⁸ Bu esnada Hariciye Nazırı Kont Kálnoky, Hüseyin Kâzım Bey'e Mısır meselesiyle ilgili sorular yöneltse de Kâzım Bey buna dair malumatı olmadığı cevabını vermişti. İhtiyatlı cevaplar veren Hüseyin Kâzım Bey, Kont Kálnoky ile konuşmalarından Avusturya'nın, kendi menfaatlerine uygun olarak Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler geliştirmek istediğini, bundan maksatlarının Osmanlı Devleti'ni şu an için ihtiyaten oyalayıp gerektiğinde asıl niyetleri için uygun ortamı yakalamak olduğu görüşündedir.⁵⁹

Fevkalade Elçi Fuad Paşa ve beraberindekiler, Viyana'da bulunduğu süreçte Viyana'nın meşhur operalarına gitmiş, bazı ziyafetlere katılmıştır. Gündemdeki Mısır meselesi her görüşmede konuşulmuştur. Kont Kálnoky İngilizlerin bu konudaki haksızlıklarına işaret etmiştir.⁶⁰ Ayrıca Kâtip Hüseyin Kâzım Bey'e albümüne girecek Viyana şehrinin bazı resimleri de sunulmuştur. Hüseyin Kâzım, seyahat raporuna Viyana ile ilgili yaptığı eklemelerle birlikte 21 Ekim 1882 tarihiyle raporunu, yani *Viyana Seyahatnâmesi* olarak adlandırılan eserini Sultan II. Abdülhamid'e takdim etmiştir. Kendisine Berlin ve Viyana'da verilen fotoğrafları da hazırladığı bu büyük boy seyahat kitabına eklemiştir.⁶¹

Yayınları, İstanbul 2014, s. 432-433.

57 BOA, Y.PRK.BŞK., 6/55.

58 BOA, Y.PRK.HR., 6/56.

59 Hüseyin Kâzım Bey, *Viyana Seyahatnâmesi*, s. 25-27. Topaktaş, *age.*, s. 17-20.

60 Hüseyin Kâzım Bey, *Viyana Seyahatnâmesi*, s. 26-27; BOA, HR.TO, 110/12, 110/14.

61 Hüseyin Kâzım Bey, *Viyana Seyahatnâmesi*, s. 28-29. Topaktaş, *age.*, s. 19-21.

Mısır ve Balkanlardaki sıcak gelişmelerin cereyan ettiği bir süreçte oluşturulan yukarıdaki fevkalade elçilikler, Sultan II. Abdülhamid'in uluslararası arenada yürüteceği diplomasinin ve siyasetin belirlenmesinde önemli bir yer edinmişti. Zira gerek Almanya ve gerekse Avusturya'nın Mısır meselesine ve Balkanlarda olup bitenlere bakışını öğrenmek ve buna göre ilerleyen dönemde siyasete şekil vermek için Hüseyin Kâzım Bey'in de bizatihi yürüttüğü görüşmeler oldukça aydınlatıcı mahiyettedir. Fakat sadece bu fevkalade elçilik vasıtasıyla toplanan bilgi ve görüşlerle değil, sonraki süreçte de bu gibi seyahatlerle Avrupalı devletlerin siyasetlerine dair bilgi edinmeye devam edilecektir.

Hediye ve nişan takdimi içerikli fevkalade elçiliklerin bir diğer örneğini 1883 yılında Teftîş-i Askerî Komisyonu Re'îsi Gazi Ahmed Muhtar Paşa (d. 1839-ö. 1919) başkanlığındaki bir fevkalade heyetin Eylül 1883'te Almanya'ya ve dönüşünde Avusturya'ya gönderilmesi oluşturur. Fevkalade elçilik heyeti Kâtip Hüseyin Kâzım Bey, Alman subaylar Albay Otto von Kähler ve Topçu Yüzbaşı Hans Kurt Henning von Hobe Paşalar ile Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Şevki ve Nuri Beylerden mürekkeptir.⁶² Bu seferki gidiş vesilesi Almanya İmparatoriçesi Augusta ile İmparatorluk Veliahtı Wilhelm'e Sultan II. Abdülhamid tarafından hediye gönderilen Şefkat ve Osmanî Nişanları'nı tevdi etmek ve Homburg'da gerçekleştirilecek Alman ordularının manevralarını izlemektir.⁶³ Nişanların iletilmesi, manevralara katılım dışında ayrıca Hüseyin Kâzım Bey, 23 Eylül Pazar günü Hariciye Nazırı Kont Hatzfeldt'in konağında özel bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede birçok önemli mevzu tartışılmış; Kâzım Bey, Kont Hatzfeldt'in İngilizlerin Mısır'ı işgalinin sona ermesi için Osmanlı Devleti'nin Almanya'dan destek beklediğini, Bulgaristan'ın askerî hazırlıklarının durdurulması ve Osmanlı topraklarında Ermenilerin yaşadığı yerlerde karışıklık çıkarılmasına meydan verilmemesi hususunda görüş ve yardımlarına başvurulduğunu beyan etmişti.⁶⁴ Kont Hatzfeldt ise şahsi görüşü olarak Mısır konusunu Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile çözmesi gerektiğini, bu konuda yerel halk arasında da kamuoyu oluşturulmasının yerinde olacağını, Osmanlı Devleti'nin Avrupalı

62 Kähler ve von Hobe Paşalar için bk. Ortaylı, *age.*, s. 105-115.

63 Hüseyin Kâzım Bey, *Almanya Seyâhatnâmesi*, İÜNEK.NEKT.Y. 5093, s. 4. BOA, Y.PRK. PT., 2/52; Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın göreviyle ilgili tuttuğu rapor için bk. BOA.Y.EE, 87/2. İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, Cüz XI-XIV, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013, s. 1811; Rifat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) (Askerî ve Siyasî Hayatı)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1989, s. 145-147.

64 Hüseyin Kâzım Bey, *Almanya Seyâhatnâmesi*, s. 8-9.

devletlerle tamamen arasını açarak, soğutarak onlara ihtiyaç duyduğu vakit yalnız kalmak gibi bir hataya düştüğünü, daimî olarak Avrupalı devletlerle iyi ilişkiler geliştirmesi gerektiğini belirtmiştir. Rusya'ya karşı Bulgaristan Prenslığı'ni yanına çekmesi gerektiğini, 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) sonrasında Ermenilerin yaşadığı yerlerde sarsılan emniyet ve asayişi sağlamak üzere buraya bir memur tayin edilmesinin yerinde olacağını eklemiştir.⁶⁵ Bu örnekte de nişan ve manevra bahanesiyle Osmanlı dış siyasetinin meseleleri üzerine Almanya ile görüş alış-verişi yapılması söz konusudur.

Almanya dönüşü Ekim ayında Viyana'ya gelen Fevkalade Elçi Gazi Ahmed Muhtar Paşa, mukim Osmanlı elçisi Sadullah Paşa (1883-1891) ile Hüseyin Kâzım Bey'in de hazır bulunduğu heyetle birlikte Avusturya Hariciye Nazırı Kont Kálnoky ile görüşmüştür. Gazi Ahmed Muhtar Paşa İmparatoriçe ile de baş başa bir görüşme yapmıştır. Heyetin diğer üyeleri burada yer almasa da Schönbrunn Sarayı'nda tertiplenen akşamki ziyafete davet edilmiştir. Bu sırada Viyana'da bulunan Mehmed Galib Bey'in belirttiği üzere yemek esnasında İmparator, Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ndeki başarılarına değinmiş, ayrıca yeni teknolojik silahlarla ilgili sohbet etmiş ve Paşa, İmparator Franz Joseph'ten büyük iltifat görmüştür.⁶⁶ Resmî bir ortamda geçen yemek sonunda uygun zamanı yakalayan Hüseyin Kâzım Bey, ertesi gün Hariciye Nazırı Kont Kálnoky ile bir görüşme talep etmesi üzerine 19 Ekim Cuma günü Kont Kálnoky ile görüşme gerçekleştirmiştir. Hüseyin Kâzım Bey, mülakatta Osmanlı siyasetinin güncesini meşgul eden mevzularda Avusturyalı Nazır ile fikir teatisinde bulunmuştur. Kont, Mısır meselesinde Osmanlı Devleti'nin hızlı davranması gerektiğini belirtmiş; diğer devletleri meseleye dâhil etmeden İngiltere'nin Mısır'dan tahliyesi yönünde çabalaması yönündeki önerisini bildirmiştir. Kont, İngiltere'nin Mısır'ı tahliye edeceğine inandığını belirtmiş; Bulgaristan konusunda Rusya'nın buralara nüfuzunun daha fazla yayılması ihtimaline karşın dikkatli olunması gerektiğini ifade etmiştir. Kont'a göre Rusya'ya karşı İngiltere ile iyi geçinilmeli, Bulgaristan yüzünden de Rusya ile ilişkiler bozulmamalıdır. Ermeni meselesinde ise Gazi Ahmed Muhtar Paşa ile görüşmesinde de söylediği gibi söylentilerin İngiltere'den kaynaklandığını, buna kendilerinin engel olmaya çalıştığını ifade ederken Kont Kálnoky, bütün meselenin İngiltere Başbakanı William Ewart Gladstone'dan kaynaklandığı fikrini paylaşmış-

65 Hüseyin Kâzım Bey, *Almanya Seyâhatnâmesi*, s. 12-15.

66 Mehmed Galib Bey, *Sadullah Paşa*, Ebuzziya Matbaası, İstanbul 1909, s. 98-99. Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) (Askeri ve Siyasi Hayatı)*, s. 147-148.

tır.⁶⁷ Ayrıca Gladstone'nu hiç sevmediğinden, bu zatın zamanında gereksiz yere Bulgaristan meselesine karıştığından bahisle şimdi de durduk yere bir Ermeni sevgisi peyda ettiğini ve bundan kendilerinin de rahatsız olduğunu söylemiştir.⁶⁸ Mülakatta geçen bu mevzular İngiltere ve Rusya'nın siyasetleriyle Avusturya'nın da fikir ayrılığında olduğunu göstermektedir. Diğer yandan Osmanlı Devleti Avusturya tarafının Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren uluslararası meselelerde görüşünü alarak geliştireceği politikalara yön verirken bunları da dikkate almış olmalıdır.

Birçok kere olduğu gibi bu fevkalade elçilikte de Gazi Ahmed Muhtar Paşa, dönüşte Romanya Kralı I. Carol ile bir görüşme yapar.⁶⁹ Ertesi sabah davet icabı Sinaia'daki Kraliyet Sarayı'nda verilen ziyafete katılır ve İstanbul'a döner.⁷⁰ Osmanlı Devleti'nin bu dönemde Romanya ile yakın ve dostane ilişkiler geliştirdiği, bunda da fevkalade elçiliklerin yeri olduğu görülmektedir.

1883 yılındaki Almanya ve Avusturya fevkalade elçiliklerinin temasları, Osmanlı siyaseti açısından hayati önem taşıyan konularda bu iki ülkenin görüşlerinin alınması bakımından büyük önemi haizdir. Osmanlı dış siyasetinin şekillenmesinde şüphesiz bu görüşmeler, ziyaretler ve mülakatların etkisi yüksektir. 1882 ve 1883 yıllarında fevkalade elçilerin görüşmeleri Almanya'nın siyasi meselelerde Osmanlı Devleti'ne beklediği desteği vermediğini göstermektedir. Zira iki ülkenin iş birliği, teknoloji ve silah sanayii paydasında buluşmaktadır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ise 19. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'daki eski ağırlığını korumakta güçlük çeken görünümüyle, Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler geliştirse de iş birliğinin söz konusu olmadığı bir yapı sergilemektedir.

Sultan II. Abdülhamid'in uzun yıllar iyi ilişkiler geliştireceği Alman Kayzer II. Wilhelm'le dostluğun zeminini hazırlamak maksadına hizmet eden bir fevkalade elçilik ise Mayıs 1889'da Ali Nizâmî Paşa'nın *nişan-ı imtiyazları* teslim etmek üzere Berlin'e gitmesidir.⁷¹ Keza Kasım 1894'te Sultan II. Abdülhamid tarafından Maiyyet-i Seniyye-i Erkân-ı Harbiye'ye mensup Mirliva Hafız Tevfik Paşa'nın İngiltere Kraliçesi Victoria ve veliahdı Goller Prensi'ne hediye edilen imtiyaz nisanlarını ve *civanları* yani iki kısrak

67 Gladstone İngiltere'de uzun yıllar başbakanlık yapmıştır. 1868-1874, 1880-1885, Şubat-Temmuz 1886 ve 1892-1894.

68 Hüseyin Kâzım Bey, *Almanya Seyâhatnâmesi*, s. 23-27.

69 BOA, HR.TO, 39/42.

70 BOA, Y.A.HUS., 175/33.

71 BOA, İ.DH, 1135/8825, 1136/88656, Y.A.HUS. 225/46.

ve bir atı ulaştırmaya memur edilmesidir.⁷² II. Abdülhamid'in hükümdarlığı boyunca bir çok sorun yaşanan İngiltere ile her şeye rağmen iyi ilişkiler geliştirmek, iyi niyet göstermek, mevcut sorunları tartışma fırsatı yakalamak amacına da hizmet ettiği görülen bu gibi örnekler, Osmanlı Devleti'nin fevkalade elçilikleri oluşturma sebeplerinden bazılarını oluşturur.

Yabancı Devletlerle Siyasi, Askerî ve Teknolojik İş birlikleri

Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının ilk döneminden itibaren İngiltere ve Rusya ile iyi ilişkilerin geliştirilememesi, müşterek çıkarlar bağlamında Osmanlı-Alman iş birliğini ortaya çıkarmıştı. Bu ise hem siyasi hem askerî ve teknolojik açıdan Almanya'yı uzun yıllar Osmanlı Devleti ile yakın münasebetler içinde bulunmaya sevk etti. Bu bağlamda Ali Nizâmî Paşa⁷³ ile Mâbeyn-i Hümayûn Kâtibi Reşid Bey'den oluşan bir Osmanlı fevkalade elçilik heyeti Kasım 1881'de Berlin'e gönderildi.⁷⁴ Fevkalade elçinin gündemini askerî reformlar için Almanya'dan uzman ve eğitmen subayların istenmesi, bunun yanında Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na daha etraflı bir askerî ittifakın önerilmesi ve Almanlarla Bağdat'a kadar uzanacak bir demiryolu yapımında geniş yatırım imkânlarının sunulması gibi amaçlar oluşturmaktaydı.⁷⁵ İstenen bütün hedefler yerine getirilemese de Almanya'dan askerî eğitmen subaylar konusunda ilk adım atılabildi ve Mayıs 1882'de Bismarck, İstanbul'a ilk Alman subay grubunu Albay Otto von Kähler başkanlığında gönderdi.⁷⁶

Yine, 1883'te nişan ve hediyeleri Almanya İmparatoru ve İmparatoriçesi'ne iletmek ve askerî manevralara katılmak üzere Almanya'ya gönderilen Fevkalade Elçi Gazi Ahmed Muhtar Paşa ve beraberindekiler Homburg'da

72 BOA, Hazine-i Hassa, İradeler (HH.İ.) 225/13.

73 Ali Nizâmî Paşa Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Sultani'de müdürlük yapmış, daha sonra vezirlik rütbesi tevdi edilerek Teftiş-i Askerî Komisyonu'nda görev almıştır. Daha sonra bazı diplomatik heyetlerle yurt dışında görevlerde bulunmuştur. Kaşıkçı, "agm.", s. 73-87.

74 Ali Nizâmî Paşa 1881 güzünde bir heyetle Mısır'daki kargaşalıklarla ilgili olarak Sultan Abdülhamid tarafından Mısır'a gönderilmişse de faaliyetleri olumlu sonuç vermeksizin geri dönmüştü. Yerine Derviş Paşa heyeti atanmıştı. Bk. Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diploması Savaşı (1882-1887)*, s. 47-58; Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, s. 107-114.

75 Georgeon, *age.*, s. 315; Ortaylı, *age.*, s. 51; İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadriazamlar*, Cüz I-V, İşbankası Yayınları, İstanbul 2013, s. 680-681.

76 Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında", *İÜEF Tarih Dergisi*, C XXXII, 1979, s. 481-493; Ortaylı, *age.*, s. 85-87; Necmettin Alkan, "II. Abdülhamid Devrinde İstihdam Edilen İlk Alman Askerî Heyetin Komutanı Otto von Kaehler ve Her İki Tarafın Beklentileri", *İÜEF Tarih Dergisi*, S. 43, 2006, s. 135-165.

manevralara katıldıktan sonra Essen şehrindeki Krupp silah fabrikalarını gezerek en son model silah ve teçhizatlarla ilgili bilgi almıştı. Nitekim bu gezinin bir meyvesi olarak ilerleyen birkaç yıl içinde Krupp firmasına verilen silah siparişleri artacaktı.⁷⁷ Heyet ayrıca Magdeburg şehrinde zırhlı kuleler inşa eden Gross Fabrikası'nı ziyaret etmişti. Bu fevkalade elçilik de Osmanlı Devleti'ne askerî ve teknolojik iş birliği kapsamında fayda getirmişti.

Mısır meselesi hakkında nabızı yoklamak ve İngilizlerin işgalinin geri püskürtülmesini sağlamak için Osmanlı Devleti'nin birçok fevkalade elçilik oluşturmaya gerekmişti. Bunlardan biri Adliye Nâzırı Hasan Fehmi Paşa (d.1836-ö.1910) fevkalade elçiliğidir. Adliye Nâzırı Hasan Fehmi Paşa, 1881'den beri süren İngiltere ile Mısır meselesini birebir çözmek ve Mısır'ın boşaltılması yönünde bir kararın alınabilmesi için Sultan Abdülhamid tarafından 1885'in ilk aylarında Londra'ya gönderildi. Bunlardan biri Adliye Nâzırı Hasan Fehmi Paşa (d.1836-ö.1910) fevkalade elçiliğidir. Adliye Nâzırı Hasan Fehmi Paşa, 1881'den beri süren İngiltere ile Mısır meselesini doğrudan İngiltere ile görüşerek çözmek ve Mısır'ın boşaltılması yönünde bir kararın alınabilmesi için Sultan Abdülhamid tarafından 1885'in ilk aylarında Londra'ya gönderildi. Hasan Fehmi Paşa bu konuda Londra'da önemli görüşmeler yapsa da sonuç alamadan geri döndü.⁷⁸ 24 Ekim 1885 tarihinde Mısır konusunda İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında varılan antlaşmaya göre Mısır, yıllık vergiyi ödemeyi sürdürecekt ve Osmanlı Sultanı'nın Mısır'daki egemenliği devam edecekti. Osmanlı Devleti ve İngiltere Mısır'da birer komiser bulunduracak, aynı zamanda bu kişiler Mısır Hidivi'ne yardım edecekti. Ayrıca Sudan'da barışın sağlanması için çaba gösterilecekti. Bunun akabinde ise İngiltere Mısır'dan çekilme garantisi verecekti.⁷⁹ Ancak görüleceği üzere 1880'li yıllarda Osmanlı Devleti'nin en büyük mevzularından olan Mısır konusunda söz konusu çabalar sonuç getirmeyecek, İngiltere'nin Mısır'daki hâkimiyeti uzun süre devam edecekti.

Tahta Cülus

Osmanlı Devleti'nin eski bir geleneği olarak her hükümdar değişiminde yeni padişahın tahta cülusu Rusya, Lehistan ve Avusturya'ya birer fevkalade elçi göndermek suretiyle resmen bildirilirdi. Mukim elçiliklerin ihdasıyla bu görevi daha ziyade daimî elçilerin yerine getirdiği ve bu eski geleneğin de-

77 BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları, (MV.), 4/28. Georgeon, *age.*, s. 316.

78 Yasamee, *age.*, s. 119-130.

79 Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Der Yayınları, İstanbul 2015, s. 459-460.

vam etmediği düşünülse de tahta cülus tebliğinin uygulanması noktasında fevkalade elçiliklerin Osmanlı Devleti'nin son dönemecinde dahi ihtiyaca binaen yaşatıldığını bu çalışma vesilesiyle vurgulamak gerekir. Zira Sultan II. Abdülhamid'in 1909 yılında tahttan indirilip yerine V. Mehmed Reşad'ın (1909-1918) yeni Osmanlı Sultanı olarak tahtta çıkması neticesinde, dönemin siyasi ortamında ihtiyaca istinaden cülusu belli başlı devletlere tebliğ için fevkalade elçilik heyetleri oluşturulmuştur. Bu noktada Teşrifât-ı Umûmî Nâzırı ve Divân-ı Hümayûn Tercümanı Galip Paşa Roma'ya ve Papa Hazretlerine,⁸⁰ eski Maârif Nâzırı Ziya Paşa Amerika Birleşik Devletleri'ne,⁸¹ Meclis-i Ayân Re'is Vekili Ahmed Muhtar Paşa İngiltere, Fransa ve İtalya'ya,⁸² Londra Sefiri Tevfik Paşa (d.1843-ö.1936) Almanya, Rusya ve Avusturya'ya gönderilmiştir.⁸³ V. Mehmed Reşad'ın normal bir gidişatla tahta cülusu söz konusu olmadığından bir an evvel büyük devletlerin taht değişikliği konusunda desteğini almak ve yeni sultanın meşruiyetini sağlamak için bu fevkalade elçiliklerin oluşturulduğu söylenebilir.⁸⁴

Sonuç

Son dönem Osmanlı dış politikasını anlamak için bu çalışma konusunu oluşturan ve birkaç örnekle sergilenen fevkalade elçiliklerin fonksiyonlarına bakmak oldukça elzemdir. Ayastefanos ve Berlin antlaşmaları sonrası Sultan II. Abdülhamid'in diplomasi arenasındaki hamlelerinden bazılarını bu gibi fevkalade elçilikler teşkil eder. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 1882'de İngiltere'nin Mısır'ı işgali ve Osmanlı tarafının Mısır'ı geri kazanmak için gösterdiği çabalar, Bulgar Prensligi ve Ermeniler için reformlar gibi Berlin Antlaşması sonrası oluşan pürüzlerin giderek büyümesi karşısında yeni politikalar geliştirmek ve bunu uyumlu bir denge içerisinde yürütmek oldukça büyük bir meseledir. Sultan II. Abdülhamid'in çok yönlü siyasetini uluslararası düzlemde anlamak için fevkalade elçiliklerin ve bu vesileyle kaleme alınan diplomatik raporların ortaya koyduğu gerçekliklere de bakmak gerekir. Bu diplomatik atılımlar, fevkalade elçilikler, Osmanlı Devleti'ni uluslararası camiada tecrit edilmişlikten kurtarmaya hizmet etmiştir. Bu dönemde ardı ardına bloklaşmaların ve gruplaşmaların gerçekleşmesi, diğer iktidar sahip-

80 BOA, BEO, 3577/268204.

81 BOA, BEO, 3577/268253, 3586/268915.

82 BOA, BEO, 3686/268897.

83 BOA, BEO, 3686/268897, İ. HR.417/59, Hariciye, Mütenevvia Kısmı (HR.MTV.) 193, 194.

84 Ali Akyıldız, *Kral Öldü Yaşasın Kral, Osmanlı'da Cülus, Veraset ve Meşruiyet*, TİMAŞ, İstanbul 2021, s. 278-279.

leri gibi Sultan II. Abdülhamid'i de mevcut duruma göre hareket etmeye ve denge siyaseti izlemeye itecektir. Diğer yandan Osmanlı fevkalade elçilikleri, padişahı uluslararası platformlarda temsil edip görünür kılmak gibi sembolik bir fonksiyonu da üstlenmiştir. Aynı şekilde özellikle 19. yüzyılın son çeyreği itibarıyla Osmanlı Devleti'ni uluslararası siyasette mesafeli politikalara karşın devletin Avrupa'nın önemli bir aktörü, Avrupa siyasetinin ve diplomasisinin ayrılmaz bir parçası olduğu vurgusuna yönelik de bir işleve sahip oldu. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin çıkarları doğrultusunda kamuoyu oluşturmayı da amaçlamıştı.

Konuya fevkalade elçilerin profilleri açısından bakıldığında birçok noktada aynı isimlere bu görevlerin verildiği müşahade edilmektedir. Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Server Paşa, Turhan Paşa, Rauf Paşa, Ziya Paşa, Fuad Paşa, Edhem Paşa, Drigalski Paşa, Münir Paşa, Ali Nizâmî Paşa gibi isimlerin daha ziyade bu görevlere atandığı, bu noktada dönemin dış siyasetinde etkili isimlerin seçildiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Sultan II. Abdülhamid'in güvendiği ve siyasi gündeme hâkim devlet adamlarına bu görevlerin verilmesi söz konusudur. Fevkalade elçiler dışında bazı heyetlerde Mâbeyn-i Hümâyûn'dan kâtip olarak yer alan isimlere de dikkat çekmek gerekir. Mekteb-i Sultanî ve ardından Mülkiye Mektebi'nden derece ile mezun olan bu kişiler çok hızlı bir biçimde Mâbeyn-i Hümâyûn'a alınıp burada uzun yıllar hizmet edecek olan Hüseyin Kâzım Bey, Ali Cevad Bey ve Reşid Bey'dir. İlki ileride büyükelçilik görevleri dahi üstelenerek Hariciye'de yükselecek, ikincisi ise Mâbeyn Başkâtipliği'nin ardından II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra Osmanlı Bankası'nda idarecilik yapmakla yetinecektir. Reşid Bey ise birçok diplomatik ve bürokratik görevin ardından Cumhuriyet yıllarında kendisini edebiyata adayacaktır.

Çalışmanın gösterdiği üzere fevkalade elçiler ve kâtipleri ile yapılan görüşmeler, Sultan II. Abdülhamid'in ve onun etrafında Osmanlı yönetiminin bu süreçte devletin sorunlarıyla ilgili olarak fikir teatisinde bulunduğunu ve bunlarla ilgili çözüm ve destek arayışına girdiğini canlı örnekleriyle sunmaktadır. Bir taraftan da bu gibi hadiseler Sultan II. Abdülhamid'in uluslararası sahada kendisine destek bulma ve Avrupa sahnesinden izole edilmeme çabalarının sonucu olarak ortaya çıkan görünürde sembolik ziyaretler ve iştiraklerdi. Fevkalade elçilik raporlarından anlaşıldığı üzere hem Almanya hem Avusturya birçok yerde Osmanlı politikalarını yanlış bulmakta ve uygun bir dille eleştirmektedir. Mısır, Bulgaristan ve Ermeni meselelerinde her iki ülkenin hariciye nazırlarının beyanları bunu göstermektedir. İngiltere ve Rusya

ise potansiyel tehdit oluştursalar da her iki devletle ilişkilerin sürdürülmesi yollarından biri olarak fevkalade elçiliklerden istifade edilmişti.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin yegâne partneri Almanya'ya gönderilen fevkalade elçilik heyetleri Almanya ile siyasi iş birliği oluşturmayı ve uluslararası arenada yalnızlıktan kurtulma çabalarını gösterir. Ayrıca fevkalade elçilik heyetlerinin Alman askerî teknolojisiyle yakından ilgilenmesi de Osmanlı Devleti'nin son döneminde Almanya'ya yaklaşılmasının sebeplerinden biridir.

Osmanlıların Rusya ile ılımlı ilişkiler geliştirmesi ise bu dönemde her türlü vesileden istifade edilmesini ve Livadya'ya gönderilen ve sayıları gittikçe artan fevkalade elçilikleri açıklamaktadır. Aynı şekilde tebrik ve tahta çıkış merasimlerine gönderilen heyetler de Rusya ile ilişkileri olumlu yönde sürdürme gayretine hizmet etmiştir. Londra'ya çeşitli jübileler, taht değişiklikleri gibi nedenlerle gönderilen fevkalade elçiler de İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne olumsuz tavrına rağmen bu ülke ile diyalogu sürdürme hedefinin yansımalarıydı. İmparatorluğun son döneminde Osmanlı yönetimi İngiltere ve Rusya'ya karşı Almanya ile yakınlaşmıştı. Elbette ihtiyatlı davranmanın gereklerini bilecek tecrübeleri bu devletlerle yaşamıştı.

Sonuç itibarıyla fevkalade elçilikler 19. yüzyılda ve özellikle II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde mukim elçiliklerin yanında Osmanlı Devleti'nin öncelikli meselelerine çözüm arayışı ve uluslararası mevzuları takip etme görevini yürüten mekanizmanın önemli bir parçası idi.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO) 520/38998, 1527/114492, 1528/114593, 1562/117096, 1866/139939, 1933/144916, 3577/268204, 3577/268253, 3586/268915, 3686/268897, 3686/268897.

Hariciye Nezareti, Tahrirat (HR.TH) 150/63.

Hariciye, Londra Sefareti (HR, SFR.3) 332/4, 329/52, 329/75, 330/111, 330/113.

Hariciye, Mütenevvia Kısmı (HR.MTV.) 193, 194.

Hariciye, Paris Sefareti (HR.SFR.4.) 718/62, 718/63.

Hariciye, Siyasi (HR.SYS.) 1225/72.

Hariciye, Tercüme Odası (HR.TO) 39/42, 41/19, 110/12, 110/14.

Hazine-i Hassa, İradeler (HH.İ.) 225/13.

İrade Dahiliye (İ.DH) 884/7062, 1090/85482, 1095/85894, 1135/8825, 1136/88656.

İrade Hariciye (İ. HR.) 19/14, 417/59, 289/18164, 289/18172.

İrade Hususi (İ.HUS.) 83/114, 86/30, 94/52, 97/94, 97/100, 98/13.

İrade Taltifat (İ.TAL.) 288/28.

Mabeyn-i Hümayun Evrakı, İradeler (MB.İ) 75/60.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.) 4/28.

Sadaret, Name-i Hümayun Evrakı (A.DVN.NMH) 34/4.

Şura-yı Devlet (ŞD) 3194/30.

Yıldız, Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ.) 5/57.

Yıldız Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.) 48/14.

Yıldız, Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK.) 38/59, 66/10, 96/55.

Yıldız, Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA) 9/67, 36/28.

Yıldız, Esas Evrakı (Y.EE.) 8/30, 10/18, 13/19, 13/17, 13/25, 62/22, 87/2.

Yıldız, Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR) 6/42, 6/56.

Yıldız, Hususi Maruzat (Y.A.HUS.) 175/33, 204/44, 215/26, 215/26, 215/55, 215/64, 216/24, 216/27, 215/55, 215/64, 216/24, 225/46, 315/68, 373/76.

Yıldız, Name-i Hümayunlar (Y.PRK.NMH.) 2/32, 3/76, 4/13.

Yıldız, Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT) 2/52, 13/104.

Yıldız, Sadaret (Y.PRK.A) 3/13.

Yıldız, Şura-yı Devlet Maruzatı (Y.PRK.ŞD,) 2/26.

Yıldız, Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (Y.PRK.TŞF.) 5/4.

Yıldız, Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD) 2/17.

Arhiv Vneşney Politiki Rossiyskoy İmperii, Moskova (AVPRI)

f. 151, op. 482, d. 2966.

f. 149, op. 502b, d. 5103.

Rossiyskiy Gosudarstvenniy İstoriçeskiy Arhiv, St. Petersburg (RGİA)

f. 472, op. 44, d. 26, s. 147-148.

Araştırma ve İnceleme Eserler

II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 90851/20; 91041/7; 91041/10; 91278/1; 93877/2; 91282/1; 91282/2; 91313/52.

Akyıldız, Ali, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.

Akyıldız, Ali, *Kral Öldü Yaşasın Kral, Osmanlı'da Cülus, Veraset ve Meşruiyet*, TİMAŞ, İstanbul 2021.

Akyıldız, Ali, *Yusuf İzzeddin, İkbāl, İdbar, İntihar*, Timaş Yay. İstanbul 2022.

Alkan, Necmettin, "II. Abdülhamid Devrinde İstihdam Edilen İlk Alman Askeri Heyetin Komutanı Otto von Kaehler ve Her İki Tarafın Beklentileri", *İÜEF Tarih Dergisi*, S. 43, 2006, s. 135-165.

Aydın, Mahir, "Livadya Sefâretleri ve Sefâretnâmeleri", *Belgeler*, C XVI/S. 18, 1989-1992, s. 321-357 ve ekler.

Barkovets, Olga - Krılov-Tolstikoviç, Aleksandr, *Aleksandr III-Tsar Mirotvorets*, Abris, Sank-Peterburg 2007.

Beydilli, Kemal, "II. Abdülhamid Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında", *İÜEF Tarih Dergisi*, C XXXII, 1979, s. 481-493.

Bostan, Zeynep, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri: II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2021.

Çakmak, Aydın, *Türk Dışışleri Teşkilatının Gelişimi, Hariciye Nezareti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.

Salname-i Nezaret-i Hariciyye, Osmanlı Dışışleri Bakanlığı Yıllığı, haz. A. Nezih Galitekin, C I-V, İşaret Yayınları, İstanbul 2003.

Çetinkaya, Ali, "Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olaylarıyla Birlikte", *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C III, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969.

Deringil, Selim, "The Ottoman Response to the Egyptian Crises of 1881-1882", *The Ottomans, The Turks and World Power Politics*, ISIS Press, İstanbul 2000, s. 9-33.

Deringil, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Doğan Kitap, İstanbul 2014.

Dönmez, Ahmet, "Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841", *Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na Armağan*, ed. Ersin Embel, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008, s. 166-176.

Erdem, Gökhan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

Gazeta Gatsuka, no. 19, 13 Mayıs 1883.

Georgeon, François, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Herbette, Maurice, *Fransa'da İlk Daimî Türk Elçisi "Moralî Esseyit Ali Efendi" (1797-1802)*, çev. Erol Üyepazarcı, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1997.

Hüseyin Kâzım Bey, *Almanya Seyâhatnâmesi*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 5093.

Hüseyin Kâzım Bey, *Londra Seyâhatnâmesi*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 5094.

Hüseyin Kâzım Bey, *Moskova Seyâhatnâmesi*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 5098.

Hüseyin Kâzım Bey, *Viyana Seyâhatnâmesi*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 5095.

İkdam, no. 672, 3 Haziran 1896, 22 Haziran 1897.

İnal, İbnül Emin Mahmud Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadriazamlar*, Cüz I-XIV, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013.

Kaşıkçı, Rıdvan, “Ali Nizâmî Paşa’nın (1821-1893) Askeri ve Diplomatik Görevleri ve Osmanlı Siyasetindeki Yeri”, *FSM İlmi Araştırmalar*, S. 20, 2023, s. 73-103.

Kaşıkçı, Rıdvan, *Osman Nizami Paşa, Asker ve Diplomat 1856-1939*, Çizgi Yayınevi, Konya, İstanbul 2023.

Kızıltoprak, Süleyman, *Mısır’da İngiliz İşgali: Osmanlı’nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

Koronatsionnyy sbornik: Koronovanie v Moskve, 14 maya 1896, ed. V. S. Krivenko, SPB, Sankt Petersburg 1899.

Kuneralp, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922). Prosopografik Rehber*, ISIS, İstanbul 1999.

Kuran, Ercüment, *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

Malumat, no. 38, 30 Mayıs 1896, no. 38, 30 Mayıs 1896, 24 Haziran 1897, 1 Temmuz 1897.

Mehmed Galib Bey, *Sadullah Paşa*, Ebuzziya Matbaası, İstanbul 1909.

Moskovskie Vedomosti, no. 143, 26 Mayıs 1896.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

Rappaport, Helen, *Queen Victoria: A Biographic Companion*, Santa Barbara, ABC-CLIO, California 2003.

Servet-i Fünun, no. 327, 17 Haziran 1897, no. 328, 24 Haziran 1897.

Schmiede, H. Achmed, *Giritli Ali Aziz Efendi’nin Berlin Sefareti / Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul t.y.

Tercüman-ı Hakikat, 25 Haziran 1897.

Topaktaş, Hacer, *Sultan II. Abdülhamid ve Diplomasi: Hüseyin Kâzım Bey’in Diplomatik Seyahatleri (1882-1887)*, Okur Kitaplığı, İstanbul 2015.

Topaktaş, Hacer, “Rus Çarına Livadya’da Hoş-Âmedî: Turhan Paşa’nın II. Nikolay Nezinde Fevkalade Elçiliği (1898)”, *Osmanlı’da Siyaset ve Diplomasi*, ed. Mehmet Yaşar Ertaş, Haşim Şahin, Hacer Kılıçarslan, OSARK Yayınları, Sakarya 2016, s. 241-266;

Topaktaş, Üstüner Hacer, “Two extraordinary legations welcoming the Tsar and Kaiser during the reign of Abdulhamid II”, *Abdülhamid II and His Legacy, Studies in Honour of F. A. K. Yasamee*, ed. Ş. Tufan Buzpınar, Gökhan Çetinsaya, ISIS Press, İstanbul 2019, s.177-185.

Topaktaş Üstüner, Hacer, “An Ottoman Talented Diplomat of Albanian Origin: Turhan Pasha (Permeti) and Some New Information on His Diplomatic Career”, *Turkey and Kosovo, the Role of Diplomacy in the History of Balkans*, ed. Özgür Oral, İstanbul University Press, İstanbul 2021, s. 145-161.

Turan, Namık Sinan, *İmparatorluk ve Diplomasi. Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.

Uçarol, Rifat, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) (Askeri ve Siyasi Hayatı)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1989.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih*, Der Yayınları, İstanbul 2015.

Waddington, Mary King, *Letters of A Diplomat’s Wife 1883-1900*, New York: Trow Directory, Printing and Bookbinding Company U.A.S., New York 1903.

Yalçinkaya, M. Alaaddin, *The First Permanent Ottoman Embassy in Europe The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797)*, ISIS Press, İstanbul 2010.

Yasamee, Ferous Abdullah K., *Ottoman Diplomacy. Abdülhamid II and the Great Powers, 1878-1888*, ISIS Pressİstanbul 1996.

İnternet Kaynakları

<http://www.gahetna.nl/actueel/pers/2012/prins-en-pasja-400-jaar-nederland-turkije-verlengd>, son erişim tarihi: 12.07.2017.

<https://lisawallerrogers.files.wordpress.com/2011/06/the-crowned-romanovs3.jpg> son erişim tarihi: 02.03.2023

www.gallica.bnf.fr son erişim tarihi: 16.01.2023.

<http://www.krimoved-library.ru/books/v-poiskah-yalti-zapiski-muzeyschika4.html> son erişim tarihi: 28.05.2023

<http://andcvet.narod.ru/gall2/asd58.html> son erişim tarihi: 27.08.2018

EKLER**Ek 1: Rauf Paşa**

Kaynak: İÜNEK- II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 91041/7

Ek 2: Fuad Paşa

Kaynak: İÜNEK- II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 91041/10

Ek 3: Server Paşa

Kaynak: İÜNEK- II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 91278/1

Ek 4: Hüseyin Kâzım Bey

Kaynak: İÜNEK- II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 93877/2

Ek 5: Gazi Ahmed Muhtar Paşa

Kaynak: İÜNEK- II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 91282/1

Ek 6: Ali Nizami Paşa

Kaynak: İÜNEK- II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 91282/2

Ek 7: Münir Paşa

Kaynak: İÜNEK- II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 90851/20

Ek 8: Turhan Paşa

Kaynak: <http://www.gahetna.nl/actueel/pers/2012/prins-en-pasja-400-jaar-nederland-turkije-verlengd>

Ek 9: Hüseyin Kâzım Bey'in Viyana Seyâhatnâmesi Albümünden -1882**Kaynak:** İÜNEK- NEKTY.5095**Ek 10:** Hüseyin Kâzım Bey'in Almanya Seyâhatnâmesi Albümünden-188**Kaynak:** İÜNEK- NEKTY. 5093

Ek 11: Hüseyin Kâzım Bey'in Moskova Seyâhatnâmesi Albümünden -1883

Kaynak: İÜNEK- NEKTY.5095

Ek 12: Hüseyin Kâzım Bey'in Livadya Seyâhatnâmesi Albümünden-1886

Kaynak: BOA, Y.EE, 8/30

Ek 13: Moskova'ya Gönderilen Server Paşa ve Heyeti - 1883

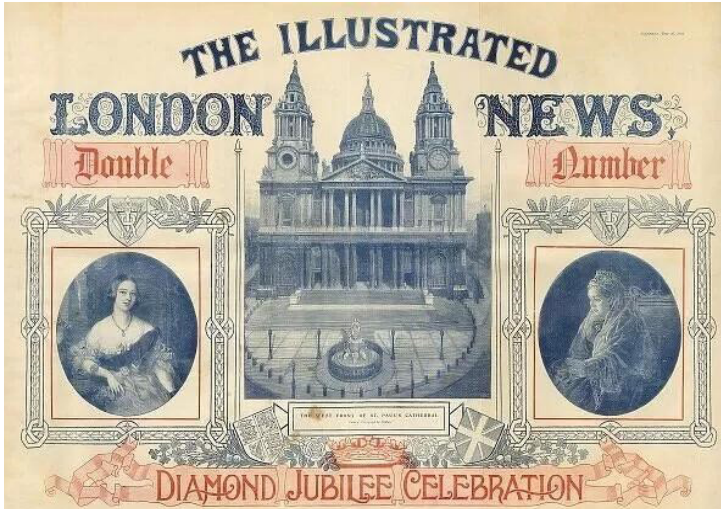
Kaynak: İÜNEK- II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 91313/52

Ek 14: Moskova'ya Gönderilen Ziya Paşa ve Heyeti – 1896

Kaynak: Koronatsionnyy sbornik: Koronovanie v Moskve, 14 maya 1896, ed. V. S. Krivenko, SPB, Sankt Petersburg 1899

Ek15: II. Nikolay'ın Taç Giyme Töreni - 1896

Kaynak: <https://lisawallerrogers.files.wordpress.com/2011/06/the-crowned-romanovs3.jpg>

Ek 16: Kraliçe Victoria'nın Tahta Çıkışının 60. Yıldönümü (Prlanta Jübile) – 1897

Kaynak: www.gallica.bnf.fr

Ek 17: İmparatoriçe Aleksandra Feodorovna ve Turhan Paşa, Livadia - 1902

Kaynak: <http://www.krimoved-library.ru/books/v-poiskah-yalti-zapiski-muzeyschika4.html>

Ek 18: V. Mehmed Reşad'ın Cülus Tebliğ İçin St. Petersburg'a Giden Tefvik Paşa Heyeti - 1909

Kaynak: <http://andcvet.narod.ru/gall2/asd58.html>